

Rozhovor s prof. PhDr. Jiřím Štaifem, CSc., ředitelem Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK

Jiří Štaif se narodil v roce 1951 v Plzni. Na Filozofické fakultě vystudoval a učí zde od založení Ústavu hospodářských a sociálních dějin (1993). Zabývá se dějinami „dlouhého 19. století“, věnuje se metodologii sociálních dějin a dějinám historiografie. Rediguje časopis *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers*. Je autorem monografie *Historici, dějiny a společnost, 1790–1900 I–II* (1997), spoluautorem *Úvodu do studia hospodářských a sociálních dějin* (1997), knihy o formování české národní reprezentace 19. století *Obezřetná elita, česká společnost mezi tradicí a revolucí* (2004) a editorem sborníku *Moderní podnikatelské elity* (2007). Je ženatý a má jednoho syna.

Vážený pane profesore, jako ředitel Ústavu hospodářských a sociálních dějin (dále ÚHSD) jste jistě nejkompetentnější osobou, která může osvětlit rozdíly mezi Vaším ústavem a ostatními historickými pracovišti fakulty. Jakým způsobem se vůbec obor hospodářských a sociálních dějin v českém prostředí koncipoval?

Vážený pane redaktore, nejdříve bych se zastavil u historie oboru. Jako průkopníka oboru hospodářských a sociálních dějin bych připomenul Bedřicha Mendla, který byl již roku 1934 jmenován profesorem hospodářských a sociálních dějin na této fakultě. Nicméně nešlo o tzv. řádnou profesuru a její akční rádius nebyl takový, aby Mendl jako profesor mohl vést kvalifikační či doktorské práce v té míře jako řádní profesori. Tato profesura byla navíc orientována na starší hospodářské dějiny středověkých měst. Bohužel, metodologické impulzy Bedřicha Mendla na dlouhá léta zapadly do historiografického zapomnění či jakési polotmy.

Náš ústav tak má poměrně krátkou tradici. V roce 1990 vznikla Katedra hospodářských a sociálních dějin, která byla z iniciativy prof. Zdeňka Jindry v roce 1993 přeorganizována na náš Ústav hospodářských a sociálních dějin, který tak letos slaví 15 let své existence. Z organizačního hlediska ústav není velký, má pouze 6 pedagogů, vyznačuje se však poměrně vysokou kvalifikační strukturou, která je, jak si myslím, na FF UK dost ojedinělá, protože z těchto pracovníků jsou čtyři profesori a dva odborní asistenti, kteří působí ve dvou seminářích – hospodářských a sociálních dějin.

Odlišnost od ostatních historických ústavů fakulty je dána především tím, že oba obory se zabývají hromadnými společenskými jevy, to znamená jednáním člověka, které je kolektivní, čímž překonává rámeček individuální lidské akce, ať už v oblasti hospodářské, sociální nebo v oblasti hodnot, resp. kultury. K tomu jsou zaměřeny i metody práce ústavu, které se musí opírat o teoretičtější základ, jímž se vymezuje výše zmíněná kolektivní akce. Rovněž se úzce dotýkají společných či rozdílných hodnot a různorodých zájmů, které jsou s touto akcí spjaty. Dále je to otázka legitimacy společenského nebo hospodářského řádu v rámci různých modelů

koexistence odlišných společenských skupin, národností a kulturně rozdílně vyspělých jedinců.

Obecným trendem posledních let je úbytek zájmu studentů o studium historických oborů. Potýká se s podobným problémem i Váš ústav? Co může ÚHSD studentům, případným zájemcům o magisterské, resp. doktorské studium nabídnout? Nemáte zprávy o uplatnění některých absolventů oboru?

Trochu bych navázal na předchozí otázku. Na ústav se hlásí kolegyně a kolegové, připomínám, že jde o nemalé procento kolegyň, kteří mají zájem o teoretičtější a metodologičtější chápání historie, zejména pak v jejích segmentech hospodářských a sociálních dějin. Sociální dějiny se dnes rovněž poměrně intenzivně stýkají s kulturními dějinami, které také přitahují jistý počet studentů.

Jako každý jiný ústav můžeme nabídnout studentům magisterského a doktorského studia zahraniční pobyty, které jsou hojně využívány. Kolegyně a kolegové přijíždí zpět do republiky obohaceni. Je to znát i na kvalitě jejich diplomových a doktorských prací. Dále, alespoň z mého hlediska, ústav nabízí kolegiální přístup ke každému studentovi a pochopení pro jeho téma. V žádném případě nejsme velkovýrobní podnik, kde by byl anonymní vztah mezi učitelem a studentem, a domnívám se, že naši studenti, ať už magisterští, nebo doktorandi, oceňují tuto stránku našeho studia. Další důležitý moment nabízející doktorandům uplatnění a rozvinutí jejich schopností je možnost vypsát si výběrovou přednášku. Dosud vypsané doktorandské přednášky individuální anebo skupinové (kdy si kolegové vypisují přednášku ve dvou či třech společně na základě podobného tématu) se velmi osvědčily a studentům se to zdálo být přínosné stejně tak jako mně. Naše přednost též spočívá v pořádání pravidelného doktorandského semináře pro ty kolegy, kteří u nás studují v doktorském studiu. Zde mají možnost přednést teze své Ph.D. dizertace a obhájit je v poměrně náročné diskusi před svými učiteli a kolegy. Myslím, že se tato metoda vzájemné spolupráce mezi pedagogy a doktorandy vskutku osvědčila a že rozvíjí také něco, co také patří k podstatě našeho ústavu, něco, co bych nazval společným diskurzem – tj. společnými výchozími představami o tom, jaké vlivy dnes vymezují obor hospodářských a sociálních dějin, jaká témata jsou pro něj profilující, jaké teoretické směry a metody jsou pro něj inspirativní spíše než jiné metody či teoretické impulzy.

Co se týče uplatnění našich absolventů, chtěl bych připomenout, že se nejvíce uplatňují ve školství, a to jak ve středním, tak vysokém, máme několik studentů, kteří se dobře uplatnili i v soukromém školství, např. na Vysoké škole cestovního ruchu. Dále je to sféra výzkumných a badatelských institucí, stejně jako kulturních zařízení typu muzeí a galerií. Co bych chtěl zvláště připomenout, je to, že máme i několik absolventů, ať již magisterského, nebo doktorského studia, ve sféře public relations, např. v prezidentské kanceláři, na generálním ředitelství Hasičského záchranného sboru nebo v tak významném podniku, jako je Škoda Auto, který je tahounem našeho hospodářství.

Jako dlouholetý vyučující a vedoucí bakalářských, diplomových i dizertačních prací jste si jistě vytvořil určitý obrázek o studentech. Pociťujete i Vy snižující se úroveň mladších ročníků, kterak je nám skrze média a výsledky různých výzkumů prezentováno?

Celkově se zdá, že zájem o historické obory v posledních letech poněkud klesá. Co se však z mého hlediska mění, je vztah tohoto fenoménu k našemu ústavu, kde po absolvování bakalářského studia historie mohou studenti vstoupit ve studium magisterské a ti

nejschopnější z nich potom pokračovat v doktorandském studiu. V průběhu tohoto procesu se však výrazně mění vnitřní kvalita tohoto souboru studentů. Z kvantitativního hlediska se tedy zdá, že se počet uchazečů o studium historie poněkud snižuje, z hlediska kvalitativního se však v posledních dvou až třech letech výrazně posunuje od středu směrem nahoru. Tento potěšitelný trend se u nás již projevil ve vskutku zvýšené kvalitě diplomových (Mgr.) prací i doktorských (Ph.D.) dizertací. Ke své odpovědi bych ještě dodal, že na našem ústavu se projevuje zájem i o tzv. cututelle, tj. dvojitý doktorát, jež naši doktorandi získávají jak u nás, tak na zahraničním vysokoškolském pracovišti. Takové kontakty byly navázány s Francií a Německem. Myslím, že pro ústav, který není počtem pracovníků příliš velký, je to příznivá známka dobré kvality jeho práce.

Nyní bych měl otázku k výzkumu na pracovišti. Existuje nějaké téma, které by v současnosti ÚHSD profilovalo?

V souvislosti s výzkumným záměrem historických pracovišť FF UK¹ se náš ústav soustřeďuje na výzkum problematiky moderních podnikatelských elit v českých zemích v letech 1848 až 1948. Je tomu tak proto, že před několika lety se toto téma ukazovalo jako zásadní pro naši badatelskou orientaci a zároveň i nanejvýš vhodné pro spolupráci obou ústavních seminářů. V tomto směru jsme dosáhli zajímavých výsledků. Velmi se nám přitom vyplatilo, že jsme mohli také navázat na starší projekty, které byly mezinárodně zaměřené, zvláště pak na výzkum tzv. hospodářského nacionalismu. O zaměření našeho „podnikatelského“ grantu jsme měli též příležitost diskutovat s našimi kolegy z univerzity v Kolíně nad Rýnem, zejména pak s panem profesorem Tonim Pierenkemperem, jenž je v tomto směru mezinárodně uznávaným odborníkem.

Do budoucna se však ukazuje jako důležité vytvořit předpoklady pro další projekt, který by měl integrovat ještě širší okruh kolegyní a kolegů nejen z ÚHSD, ale i mimo něj. Po jistém zvažování a diskusích jsme si vybrali téma „Člověk v Čechách v 19. a 20. století. Společenská role – lidské osudy“, jež bychom chtěli časově dovést až do současnosti. V tomto projektu se hodláme zabývat otázkou proměnlivých společenských rolí, projevující se v jednotlivých životních osudech. Z našeho hlediska je totiž důležité, že podstatná tendence, která směřuje z 19. století do 20. století v prostoru, ve kterém žijeme, se odvíjí od značné proměnlivosti sociálních rolí, díky níž jich může jeden lidský osud v sobě zahrnovat několikero, a to i takových, které se nacházejí ve vzájemně konfliktním poměru. Domnívám se, že je to přístup, který nám umožňuje dobře integrovat do našeho výzkumu též fenomén kultury jakožto určité kvality, která z hodnotového hlediska zásadně ovlivňuje lidské jednání.

Náš ústav má nyní i jisté možnosti, aby zaangażoval do těchto svých plánů nejenom doktorandy. Chceme pro ně totiž získat i kvalitní kolegyně a kolegy, zavedené vědecké či pedagogické pracovníky z ostatních pracovišť. V poslední době se nám také osvědčila spolupráce zejména s různými moravskými pracovišti, z nichž bych za všechny jmenoval obory historie na brněnské a ostravské filozofické fakultě. Domníváme se, že i v „Člověku v Čechách“ by nám jejich zkušenosti mohly dodat celou řadu cenných impulzů, a to i vzhledem k tomu, že se analogickou problematikou začaly zabývat dříve než my.²

¹ Jedná se o výzkumný záměr MŠM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes.

² Viz zejména sborníky, jež jsem měl příležitost recenzovat: L. Fasora ad. (ed.), *Člověk na Moravě v 19. století*, Brno 2004 a M. Myška ad. (ed.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*, Ostrava

Na předchozí otázku bych navázal. Která témata, popř. epocha, podle Vašeho názoru budou stát v popředí zájmu historiků v blízké budoucnosti obecně?

Z hlediska aktuálních témat bakalářských, magisterských i dizertačních prací se domnívám, že to jednoznačně budou nejmodernější dějiny, začínající po roce 1945. Někteří mladí kolegové svým zájmem sahají i do období tzv. normalizace či gorbačovské přestavby, tedy do minulosti, jež může být stále ještě živá.

Co kolegy na této době přitahuje?

Myslím, že je to určitá tendence nejmodernějších dějin vyhrocovat problém moci a důvěryhodnosti její legitimacy. Pro individuálního občana se tudíž nezřídká jeví jako odcizená. Buď se s ní těžko ztotožňuje, protože je v kontrastu s jeho představami o tom, co je to dobrý a šťastný život. Jindy se s ní ze zcela opačných důvodů snadno identifikuje, a pak toho lituje. Mnohdy je mu úplně lhostejná. Na tyto i jiné problémy naráží mentální výbava našich studentů, kteří tuto dobu neprožili, a tudíž chtějí porozumět tomu, proč se vztah lidí vůči etablované moci ohrával v minulých desetiletích v tak rozporných scénářích. Obrovské pozitivum pak spočívá v tom, že naprostá většina z nich nechápe svůj zájem o moderní dějiny jako konjunkturální, nýbrž skutečně jako velmi vhodnou školu pro jejich orientaci v současnosti a budoucnosti. Přitahují je také neotřelé metody výzkumu, které historik starších období nemůže použít, zejména pak metoda tzv. oral history, čili vyprávěných dějin, sdělovaných jejich aktéry v tzv. ich-formě. V této souvislosti mohu rád konstatovat, že tato metoda se v našem ústavu dobře ujala a již přinesla výsledky, které jsou velmi pozitivní, byť zatím zůstaly na úrovni nepublikovaných kvalifikačních prací.

Uspokojit studenty zájma se o nejnovější dějiny a jejich metody po odborné stránce je jistě velice náročný úkol. Naskýtá se jedna palčivá otázka, zda by pracoviště nepotřebovalo k jejímu zvládnutí do budoucna určitě „genderové vyrovnání“? Tým pracovníků, bezpochyby kvalifikovaných, nápadně postrádá ženský element.

Pane redaktore, jistě dobře víte, že ženy na tomto pracovišti pracovaly a z nejrůznějších důvodů odešly. Jednou to byl odchod do důchodu, podruhé šlo o přechod na jiné historické pracoviště fakulty. My jsme se snažili tuto nesnáz, zdůrazňuji nesnáz, řešit důrazem na zohledňování genderových aspektů v pracích, které jsou vedeny „mužskými“ kolegy, což snad není příliš velký „hřích“. Sám jsem několik takových prací vedl a některé z nich jsou zjevně nadprůměrné.³

2007, dále pak srv. L. Fasora ad. (ed.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006.

³ Genderovou problematiku obsahují nejvýrazněji tyto diplomové práce, vzniklé v semináři J. Štaifa: Veronika Šafařová, *Rodinný a manželský život v 19. století*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2003, 97 s.; Jana Jirešová, *Žena jako objekt společenské karikatury v druhé polovině 19. století*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2003, 117 s.; Filip Bláha, *Pozice žen v tělovýchovném hnutí (Úloha Tělocvičného spolku paní a dívek pražských a sokolské organizace v emancipačním hnutí českých žen před první světovou válkou)*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2003, 150 s.; Andrea Schwarzová, *Karel Kálal (1860–1930). Život pedagoga, slovákofila a spisovatele na přelomu 19. a 20. století*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2004, 238 s.; Martin Falář, *Svět rakouské a francouzské aristokracie očima rodiny Metternichových v druhé polovině 19. století*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2005, 159 s. a Simona Pessrová, *František Veselý: veřejný činitel, advokát a přítel rodiny T. G. Masaryka*, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin

Vzhledem k finančním možnostem ústavu, které jsou velmi limitovány, bychom prozatím chtěli řešit tuto otázku tak, že bude významně promítnuta do zmíněného projektu „Člověk v Čechách 19. a 20. století“, kde, myslím, kolegyně i kolegové z řad doktorandek a doktorandů, kteří jsou či budou tímto směrem zaměřeni, najdou jistě své uplatnění.

K tomu jen dodávám, že rozšíření našeho ústavu o jednoho odborného asistenta/asistentku představuje roční náklady alespoň čtvrt milionu korun, které prostě nemáme.

Vy osobně jste v historické obci znám jako odborník na problematiku „dlouhého 19. století“. Myslíte, že tato epocha formování občanské společnosti nabízí ještě nosná a nezpracovaná témata k dalšímu výzkumu?

Domnívám se, že ano, ale byl bych nerad, aby to bylo chápáno jako neúměrná aktualizace vlastního tématu. Viděl bych tu několik sfér, které otevřelo 19. století kolektivním jednáním člověka, jež směřují do 20. a 21. století, a proto je nutné zkoumat je v širší historické kontinuitě, přesahující období jednoho sta let.

Jedním z těchto trendů jsou národotvorné procesy a problematika nacionalismu obecně. Zdůrazňuji nacionalismu jakožto význačného momentu v dějinách společnosti, který v určitých kontextech může nabývat pozitivních rysů, může tedy společnost obohacovat, přinášet nové civilizační podněty, stejně tak jako může hrát roli velmi negativní tím, že začne vyhrocovat konfliktní modely společenského jednání. Ještě jednou připomínám, že zastávám koncept výzkumu nacionalismu jakožto ambivalentního sociálního fenoménu, který silně souvisí s jistými identitními archetypy v dějinách lidské civilizace, které se mohou i dají opakovaně aktivizovat v různých společenských souvislostech a v nich mohou potom nabývat různých společenských významů.

Další otázka evidentně směřující z 19. století do současnosti je již zmíněný problém moci, zejména pak legitimacy jejího vzniku, proměn, zániku či jejího střídání v poměrně krátkých časových sekvencích, charakteristických pro prostor, v němž žijeme. Dlouhé 19. století bylo jistým průlomem do modelů, kdy moc byla původně vyhrazena poměrně úzké skupině lidí, zároveň však již ukazuje na východiska mechanismů, jimiž se může oddělovat od zájmů občanů i na efektivitu nástrojů, kterými se občané snaží moc přivést pod svoji kontrolu. Jde o historický trend, který je velmi aktuální i v 21. století.

Dalším momentem, který bych zmínil, je otázka kultury. 19. století totiž způsobilo, že právě ona se stala velice demokratickým, tedy stále přístupnějším statkem. Nicméně to, co je pro mě na ní nejzajímavější, je problém, jak duchovní či materiální kultura ovlivnila kvalitu lidského jednání. Nejde mi přitom pouze o jednání člověka jakožto individua, nýbrž o to, do jaké míry je kolektivní jednání schopno stát se určitým pozitivním vzorem i pro jedince, kteří do něj nejsou primárně integrováni. Civilizační roli kultury bych proto od 19. století směrem k současnosti nespatořoval jen v její demokratizaci, nýbrž i v míře její schopnosti generovat následováníhodné vzory, tj. takové, jimž můžeme přičíst též určitá morální pozitiva. Tedy vzory, které může sdílet větší množství lidí a jež nejsou konfliktní vůči menšinám.

2007, 308 s. Dále jde o tyto bakalářské práce: Marie Malá, *Sestry Honzákovy: rodinné zázemí prvních univerzitních studentek*, UK FF 2006, 87 s. a Berenika Urbanová, *Libuše Riegerová-Bráfová. Životní postoje v rodinných souvislostech*, UK FF 2007, 40 s.

Jako profesor sociální historie, tedy kombinace věd silně svázaných s výzkumem společnosti a teorií lidské existence, asi pocítujete, že Vaše práce ovlivňuje i Váš volný čas. Souhlasil byste s tvrzením, že „relaxujete prací“?

Nemohu říct, že bych patřil k těm historikům, kteří si na dovolenou berou notebook a právě díky tomu potom neustále vědecky pracují. Spíše patřím mezi ty, kteří oddělují volný a pracovní čas. Volný čas potřebuji k regeneraci svých sil, jelikož se domnívám, že člověk musí přistupovat k pracovnímu stolu, nebo dnes spíš ke svému počítači, s čistou hlavou.

Jak trávím volný čas? Mám tři koníčky, jestli to však lze tímto slovem pojmenovat. Jeden z nich spočívá v tom, že o víkendech či o dovolené rád pobývám ve svém rodišti, obci Senec, resp. Zruč-Senec, jež se nachází nedaleko Plzně. V jejím okolí se rozprostírají lesy, které přímo zvou k procházkám na čerstvém vzduchu. Věnuji se i práci na zahradě, i když to nedělám se zvláštním nadšením. Vedu tam život, v němž se mohu příjemně pobavit se svými příbuznými a známými, a to i proto, že pro historika sociálních dějin je důležité vědět, jak lidé vnímají „tep“ své doby. Tím vlastně tak trochu „vědecky“ pracuji. (*smích*) Jak jsem již říkal, pocházím z Plzeňska, a tak asi nikoho nepřekvapí, že rád navštívím i hostinec a vyslechnu si, co lidé říkají a co si vlastně myslí. Jde mi totiž o neopakovatelnou atmosféru více či méně vzdálené soupatřičnosti a hospodské fabulace, již ke svému životu skutečně potřebuji.

Dalším okruhem mých aktivit je horská turistika. Již od mládí jsem jezdil se svými rodiči do Vysokých Tater, na což jsme s manželkou a dříve i synem navázali.

Třetí můj velký zájem je výtvarné umění, zejména malířství. Zajímají mě trendy v umění od 19. století po současnost a mám rád i hezké věci kolem sebe, především grafiku, případně obraz, který mě nějakým způsobem oslovuje. Ostatně v tomto směru máme s manželkou shodné zájmy.

A nakonec otázka týkající se Vašich vlastních odborných plánů. Čeká nás v budoucnu po důkladném rozboru místa historiků ve společnosti a popsání obezřetného procesu formování české národní elity ještě nějaká důkladná sonda do vývoje moderní společnosti?

Do jisté míry se v poslední době snažím zabývat se otázkou koncepce sociálních dějin. Tento obor totiž v posledních dvaceti až třiceti letech prodělal dynamický vývoj, který, jak se domnívám, česká historiografie v jisté míře zachytila. Jak se nyní ukazuje, je čas tyto problémy teoreticky reflektovat a přenést do textové podoby. Z této reflexe by snad mohli těžit i další kolegové, především však naši studenti. Myslím, že bychom se měli věnovat novému zpracování úvodu do oboru sociálních dějin. Zatím ještě nemám plán jeho realizace zcela promyšlený, nicméně z výchozích diskusí s kolegy se zdá, že tento úvod by měl být nekonvenční, postavený na pojmosloví a na hlubší reflexi teoretických inspirací v kontextu historického bádání. Nemělo by tedy jít o normativní čtení, nýbrž spíše o snahu o kreativní interpretační hru na poli sociálních dějin.

Ostatně otázka vztahu teorie a koncepce hry k sociálním dějinám mě v poslední době nesmírně zajímá a již jsem se pokusil ji reflektovat v několika svých studiích. Zatím však nejsem ve zvládnání tohoto problému dostatečně daleko, abych jej nějakým robustnějším způsobem pojal, ovšem jistá intuice mi napovídá, že je to jedna z nadějných cest, jak rozvíjet metodologickou výbavu našeho oboru do budoucna. Znamená to např. pojetí společnosti jakožto sítě her, jež paralelně probíhají v určitém prostoru, který může historik sociálních

dějin vymezit, a snad se i dopracovat k pravidlům, jimiž se jednotlivé hry vzájemně ovlivňují. Tato konceptualizace společnosti jakožto sítě různých her umožňuje stanovit určitá pole – kdo je spoluhráč, kdo protihráč, a rovněž si položit i otázku, jaké herní i mimoherní momenty rozhodují o výsledku... Ostatně, byl bych velmi rád, kdyby se mi alespoň něco z těchto „plánů“ podařilo uskutečnit.

Originální český úvod do oboru sociálních dějin je velice ambiciózní plán a asi všichni více či méně erudovaní zájemci o obor a historii obecně jej mohou přivítat. Při jeho realizaci Vám přeji mnoho úspěchů. Stejně tak přeji pěkné nastávající léto a děkuji za rozhovor i čas, který jste si pro něj vyhradil.

Tento výstup vznikl za podpory Univerzity Karlovy v Praze, Filozofické fakulty z prostředků specifického výzkumu na rok 2008, číslo projektu GRANTY/2008/561